

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בראשית, תשס"ח
מספר 724מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

נחמת ה'

הפסוקים החותמים את פרשתנו (ו:ה-ח) מעוררים קשיים מרובים. להלן נתמקד באחד מהם:
 וַיֵּרָא ה' כִּי רְבָה רָעַת הָאָדָם בְּאָרֶץ וְכָל יֵצֵר מַחְשַׁבַת לְבוֹ רָק רָע כָּל הַיּוֹם.
 וַיִּנְחֵם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בְּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֵל לְבוֹ.
 וַיֹּאמֶר ה' אֲמַחֶה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף
 הַשָּׁמַיִם כִּי נַחֲמָתִי כִּי עָשִׂיתֶם.
 וְגַם מֵצֶא חֵן בְּעֵינַי ה'.

הפועל 'נ-ח-ם' המופיע בפסוקים אלה משמעו חרטה. וכי כיצד אפשר לייחס חרטה לקב"ה?
 המפרשים דנו הן בבעיית הגשמת הא-ל שהפסוקים מעוררים, הן, כאמור, בקושי האמוני שבהבנת
 החרטה המיוחסת לא-ל.

א.

יש מהמפרשים שאינם סבורים שיש מקום לדרון כלל בשאלות האמורות, בהם בעל ה"כלי יקר":
 וענין נחמה זו... הוא דרוש עמוק עמוק מי ימצאנו, האריכו בו למענייתם כל החוקרים, זה
 אומר בכה וזה בכה, וכולם כמתנבאים. וכן הרבה ענינים בתורה סתומים וחתומים, אשר
 בכולם לבי אומר וגומר שלא להאריך בדרושים אלו, כי ילאה השכל האנושי מלהשיגם, כי
 כל הספקות ההם באים לנו מצד שאנו משערים ידיעתו יתברך לידיעתנו, והכתוב אומר
 בהפך זה, 'כי לא מחשבותי מחשבותיכם' (יש' נה:ח). ואיך נוכל לעמוד על מחשבתו יתברך
 הבלתי נודעת אצלנו, ואין בידינו כח לשער אותה.

לדעתו, הקושי נובע מתפיסה מוטעית של אלה המנסים לייחס לה' דרך חשיבה הדומה לחשיבה
 האנושית, ואת האפשרות הזאת כבר פסל הנביא ישעיהו. אם נפנים את התובנה של אי-יכולת האדם
 לתפוס את ההתנהלות האלוקית, נמנע את השאלות שהעלינו ושאלות אחרות דומות להן.

ב.

רוב המפרשים משתמשים בביטוי התלמודי: "דברה תורה כלשון בני-אדם"¹ כמענה לקשיים
 שהזכרנו, כגון רד"ק: "מה שאמר 'וינחם', דברה תורה כלשון בני אדם, כי על דרך האמת 'לא אדם
 להנחם' (שמו"א טו:כט), כי אין בו שנוי חפץ יתברך ויתעלה". וכן פירשו ראב"ע ורמב"ן.

¹ הביטוי שכיח בתלמוד כמייצג את שיטת ר' ישמעאל, לדוגמה בבלי, נדרים ג ע"א.

המשמעות המקובלת של הביטוי היא שאף שהתורה היא אלוקית, הרי לשונה כלשון בני-אדם. כך אפשר לבאר גם את ביטויי ההגשמה שבפסוקים כגון "וַיִּתְעַצֵּב אֱלֹהִים לְפָנָיו". הם נוסחו כך כדי שהקורא יבין את הדברים שנאמרו כלפי הא-ל המופשט. הרמב"ם אומר על כך (מורה נבוכים א, כו, מהדורת מ' שוורץ):

ידועה לך האמירה שלהם (חז"ל) הכוללת את כל סוגי הפירושים הקשורים בתחום זה, דהיינו, מה שאמרו: 'דברה תורה כלשון בני אדם'. משמעות הדבר שכל שבני-האדם כולם מסוגלים להבינו ולציירו במחשבה ראשונה הוא אשר יוחס כהכרחי לא-ל יתעלה. לכן הוא תואר בתארים המצביעים על גשמות, כדי להורות על כך שהוא יתעלה נמצא. שכן אין ההמון משיג ברגע הראשון מציאות זולת מציאות של גוף דווקא. לדעתם מה שאינו גוף, או מצוי בתוך גוף, אינו נמצא. הערת המהדיר:

בתלמוד דברים אלה באים להגיד שיש בתורה פסוקים שצריך להבינם כפשוטם ולא לדרוש אותם... הרמב"ם נותן לאימרה זאת משמעות אחרת לגמרי. הרמב"ם משתמש בביטוי זה... לומר שהתורה מדברת בלשון המותאמת להבנת ההמון – ולכן אין להבין את דברי התורה כפשוטם. נראה אפוא שהרמב"ם מעניק לביטוי זה משמעות הפוכה ממש מן המשמעות שבה משמש הביטוי בתלמוד.

ג.

יש מפרשים המתמודדים עם הקשיים בפסוקים בהסתמכם על ההיבט הלשוני, בהם הרש"ר הירש: הוראת 'הנחם': לשנות את דעתו מחמת גורם חיצוני. כך אצל שאול: 'נחמתי' (שמו"א, טו:יא). אמנם, ה' המליך את שאול למלך, אך שאול לא היה עוד ראוי למלוכה. משנשתנה שאול, נשתנתה גם הגזירה הא-להית... ואילו האדם משנה את דעתו מלבו, בלא גורם חיצוני... הוא 'מתנחם'. משום כך נאמר על ה': 'לא איש א-ל ויכזב ובן אדם ויתנחם'. ה'נחמה' לא באה אפוא מתהליכי חרטה אצל הא-ל אלא כתגובה מהתבוננות בהתנהגות הקלוקלת של בני-האדם: 'וַיִּרְא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בְּאָרֶץ' – היא ה'גורם החיצוני' שהביא לשינוי דעתו של הא-ל ולא חרטה על מחשבתו המקורית. הרש"ר הירש מסיים דבריו בהערה הגותית-אמונית עקרונית:

ותורשה לנו כאן הערה כללית על לשונות ההגשמה שבמקרא. החוקרים התפלספו על לשונות אלה כדי להרחיק את האדם מן ההגשמה, וקרובה הסכנה בסופו של דבר, שגם אישיותו של הא-ל הולכת ומיטשטשת. אילו היתה זו כוונת התורה, היתה נמנעת בנקל מביטויים כאלה. אולם, הסכנה השניה גדולה מן הראשונה. לשונות ההגשמה שבפרשה זו שומרות על שניים מעיקרי האמונה: חירות הא-ל וחירות האדם. הרי הוא אומר: 'וירא ה' וגו'. רעת האדם לא היתה הכרחית, ה' ראה את רעת האדם, בטרם ידע עליה: לשון זו היא אישור על חירות האדם. וגורל האדם אינו תוצאה של סיבתיות פיסית; ה' נמלך בדעתו, בטרם יחליט, והוא מתעצב על גזר דינו. כל זה מאשר את אישיותו של הא-ל ושומר על טהרת האמונה. וזו גם דעת הראב"ד, החוקר היהודי המובהק: 'האמונה באישיותו של הא-ל, חשובה מחקירות שוללי ההגשמה (השגת הראב"ד, הלכות תשובה פ"ג ה"ז).²

ד.

בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה כז:

וינחם ה' כי עשה וגו' ר' יהודה א' תהות (=חרטה) היתה לפני שבראתי אותו מלמטה שאילו בראתיו מלמעלה לא היה מורד בי, ר' נחמיה אמר מנוחם אני שבראתני מלמטן שאילו בראתיו מלמעלן כשם שהמריד את התחתונים כך המריד את העליונים, אמר ר' אייבו תהות היתה לפני שבראתי בו יצר הרע שאילולי בראתי בו יצר הרע לא היה מורד בי, אמר ר' לוי

² הסברו של הרב הירש תואם את הפירוש המופיע במחזור ויטרי וגם אצל הרשב"ץ [מגן אבות" נא ע"ב] לאמרה הידועה של ר' עקיבא: "הכל צפוי והרשות נתונה" (אבות ג, טו). "צפוי" בהוראת נראה, נצפה בעת מעשה", ולא כפירוש המקובל (כרמב"ם) – ידוע מראש לפני שנעשה.

מנוחם אני שעשיתיו מן הארץ. ויתעצב אל לבו אמר ר' ברכיה למלך שבנה פלטיך על ידי ארדיכל ראה אותה ולא ערבה לו, על מי לו להתרעם לא על ארדיכל! ויתעצב אל לבו. גוי אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה אמר לו (אם) אין אתם אומרים שהקב"ה רואה את הנולד, אמר לו הין, והכת' ויתעצב אל לבו, אמר ליה נולד לך בן זכר מימך, אמר לו הין, ומה עשית, אמר לו שמחתי ושימחתי את הכל, אמר לו ולא היית(ה) יודע שסופו למות, אמר לו בשעת חדותא חדותא בשעת אבלה אבלה, אמר ליה כך מעשה לפני הקב"ה דאמר ר' יהושע בן לוי ז' ימים נתאבל הקב"ה על עולמו קודם שיביא המבול שנ' ויתעצב ולהלך הוא אומר כי נעצב המלך על בנו (שמו"ב יט:ג).

על הוראת הביטוי "וינחם" חולקים שני זוגות חכמים: ר' יהודה ור' נחמיה. הראשון דורשו כחרטה, והשני – לשון נחמה. ר' אייבו סבור כר' יהודה, ור' לוי כר' נחמיה. כך התייחסות הבורא לאובייקטים זהים – למעלה (שמים) ולמטה (אדמה), משתנה שינוי קוטבי על פי פירוש "וינחם". המשלים בחלקו השני של המדרש מציפים את שתי הבעיות שעסקנו בהן (ההגשמה האלוקית והחרטה) בעניין הביטוי "ויתעצב אל לבו". השאלה שהושמה בפיו של האפיקורוס מעידה על היחס השלילי כלפיה, כי היא מעידה כביכול על לקות אמונית. בעל הפירוש "יפה תואר" (ר' שמואל יפה אשכנזי, תורכיה, בן המאה ה-16), מגלה קושי במשל ואומר:

באמת אין הדמיון עולה יפה. כי שמה (במשל) ישמח האב ביוצא חלציו אף כי ימות באחרונה, כי חוק עולם הוא אשר הילודים למות, והוא ישמח בימיו הקצובים לו לחיים. אבל פה (בנמשל) אבדס ה' במבול אשר לא לזאת נוצרו ואיך אמר הכתוב "ויתעצב" משמע דמקודם שמח בבריאיתם, ואיך ישמח הקב"ה במעשיו האבודים בענין רע אחר שהוא יודע עתידות? ! וקרוב לומר כי בשביל קושיה זו הוסיף רש"י בחומש אחרי דברי המדרש: 'אמר לו כך מעשה הקב"ה, אף על פי שגלוי לפניו שסופן לחטוא ולאבדן לא נמנע מלבראן בשביל הצדיקים העתידים לעמוד מהם'.

לפיכך מובן מדוע הפרשה מסתיימת בפסוק (ח): וְנַחַם מֶלֶךְ אֱלֹהִים אֶת יַעֲקֹב וְיִנְחָמוּ אֶת יִשְׂרָאֵל מִכָּל אֲשֶׁר אָרְרָהוּ. רמז לדברינו כבר נמצא בשמו של נח המעיד על מהותו (ה:כט): וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ נֹחַ לְאָמֵר זֶה יִנְחָמֵנוּ מִכָּל אֲשֶׁר אָרְרָנוּ וְיִמְעָצֵבֵנוּ וְיִדְוֵנוּ מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אָרְרָה ה'.

ד"ר יאיר ברקאי
ירושלים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע